

ferreny, la testa, / les carns empedrehidés y la colrada pell, / la cara escardalença, la sang grassa, bullenta, / tot és català en naltres, no ho és també el cervell?» trompetejava, ai, ja el 1871, el manresà Camps i Fabrès;⁸ «són almogàvers, / gent dura y *ferrenya*, / que allà hont posa 'l peu / may més hi creix l'herba!» (l'instànt feliç d'Ubach i Vinyeta, *Jo. Flo.* 1880, 92). Però no el desdenyaren els millors, Teodor Llorente, i la gran dignitat de Costa i Llobera: «aspra i *ferrenya* sonarà, en ses cordes / fines, la llengua de ma pàtria dura» (*Horacianes*, 20).

És ben curiós, per més que hàgim de guardar-nos d'exagerar-ne la importància, el fet que prosistes dignes de confiança vagin usar la variant *ferrenyo*: un parell de vegades Emili Vilanova (*Plorant y Rient*, 15 210.1f.), i de nou «tan *ferrenyo* y malcarat» (ib., 152.6f.); al qual sembla replicar Narcís Oller amb «*ferrenyo* però no malcarat» (*Vilaniu*, 139), que crida l'atenció més que més pel fet que el primer que dona notícia del mot, Labèrnia, ho féu precisament en aquesta forma «*farrrenyo*, -a, malcarat, *rostrituerto*, *torvo*, *torvus facie*» [1839, i segueix igual en les altres eds., 1864, 1888]. Aquesta ortografia amb *a* també crida l'atenció,⁹ i qui sap si per aquí està la clau de tot: no havent trobat el mot en diccionaris anteriors, Labèrnia l'introduí però amb una pronúncia que recordaria d'alguna part del seu Maestrat (ja hem vist que *ferr-* es pronúncia *farr-* pertot en català occidental);¹⁰ i com que al Labèrnia se li reconeixia força normativa i era consultadíssim per tots els escriptors, és ben possible que fins EmVilanova i NOller es creguessin obligats a seguir la seva directiva (en aquells decenniis encara no hi havia preocupació contra la -o). Si s'usà en el Maestrat amb -o ¿vindria d'influència aragonesa?; potser localment sí, i encara més aviat creuria jo en una romanalla local del mossàrab, com tantes que en queden ací i allà en aquella comarca.

No és certament una formació exclusiva del català. Existí ben segur, en aragonès, i no des d'ahir, car la *Puerta Ferrenya* és un dels noms urbans més vells dins la ciutat de Tarazona (*Revista de Aragón* 1902, p. 286), i de l'arag. *ferrenyo* n'hi ha un testimoni de 1348 (*RFE* xxii, 132). Però molt més enllà, perquè si això és aliè a la llengua castellana, en canvi ho trobem en els dialectes més occidentals: *pedra herreña* «guijarro» té vell arrelament campestre en terres de Salamanca,¹¹ i *ferrenbo* és normal i ja vell en gallegoportuguès, tant en el Nord (ja el Pare Sarmiento, en el S. XVIII, citava gall. *ferreño* «cosa dura», *BRAE* xviii, 130) i pertany a l'ús normal de Portugal i del Brasil.¹²

En rigor, en català mateix n'existeix un testimoni en l'obra dantesca d'Andreu Febrer (1429): sens dubte, res més atacable i tèrbol que l'escàs valor d'aquesta font, a ferren qualificable de catalana, com és sabut, i que en aquest passatge no fa més, com de costum, que calcar el text de *l'Inferno*; ¹³ de tota manera el fet d'haver decidit enginyar-se per trobar-li una rima diferent del *maligno* del model, a fi de poder-hi encabir *ferreny*, sembla indicar coneixement d'un mot

que sentia al voltant seu en català (per més que durant molt de temps no fou admès en el lèxic de la llengua literària), encara que en italià hagués rebut aplicació semàntica diferent de la nostra.¹⁴ I en tot cas no és sols l'italià que, en una mesura ben condicionada, demostra l'existència d'aquesta formació en dominis altres que el luso-castellà, perquè *ferrenh*, *ferrenha*, està documentat en oc. ant., i diverses vegades, com a nom d'una *Porta Ferrenha*, en els *Privilegis* de *Manosca* (c. al S. XIII), petita però important ciutat del centre de Provença, terra endins d'Ais, cap a mig camí de Dinha a Avinyó (*PSW* III, 469-70). *Ferrenyós* (MAguiló).

En català, com a adjectiu d'un portal, el que s'ha usat generalment és l'adjectiu *ferris*: *la porta ferrica del castell* ja en Muntaner, i com a nom de la sempre famosa de Barcelona ja consta el 1360, però no ha estat gaire menys *la porta ferrica del castell de Perpinyà*, ja documentada en els anys 1386, 1395, 1400, 1449 (*InvLC*); *ferrica* en el dicc. de rims de Ll d'Aversó (56.12); (*terra*) *ferrissa*; *ferrisseria*; *ferrissós*, però cf. espt. per a *aferrissar* l'article FARRO.

Si ve de *ferro* el val. *ferrús* 'persona molt lletja' (que per cert no hi ha prova que s'hagi usat com a adjectiu *ferrús*, -ussa, com suposa *AlcM*), ja no n'estem gens segurs: el fet conegut és que és un substantiu, que Enric Valor confirma (c. 1950) en la frase «eixa dona és un *ferrús*», i l'usà sovint MGadea.¹⁵ Imagino que sigui el mateix etimològicament un *feruz* aplicat a una tela en un inventari de l'Alt Aragó (però essent cosa de teles és versemblant que la cosa i el mot hi vinguessin de Catalunya), de data ben antiga: «alia capa de oztri --- et alias duas bonas de tiraz amarellas, et alia de tiraz *feruz*», doc. de fi del S. XI del *Cart.* de Fanlo (110): ara bé això pogué ser algun terme d'Ultramar, com deu ser *tiraz*, llavors sense relació amb FERRUM; tanmateix per l'oposició amb les «de tiraz amarellas» és convincent que sigui un adjectiu de color de drap, oposat al groc, i és probable que sigui un adjectiu *ferruç* 'de color de ferro, agrisat', com l'it. *ferrigno*: llavors el nom d'un drap de «color sofert» podia fàcilment convertir-se, passant per 'parrac' o altrament, en un terme de comparació per a cosa lletja. Tenim un *ferruca* en el dicc. de rims d'Aversó (§ 59.4), i del femení *ferrussa*, -uça, per a eines de ferro, n'hi ha molta documentació en inventaris des de 1410 en el *DAG.*; i també té ús en terrisseria (*BDC* XIII, 52, 59).

Com a subst. l'usa el rossellonès Saisset: el gloss. de l'ed. Marty l'explica com a «soroll, *tapatge* amb eines de ferro» (p. 251), però sembla que això tingui més caràcter de glossa etimològica que d'aclariment del matís real, que judicant pel context seria 'atrafegament sorollós' (amb qualsevol cosa, ferro o no, cf. «*ferritja*: algazara, gresca», 1792, *DAG.*): «los joglars allavons fan més *ferrussa* encara: / de bramar, de tustar, cap d'ells és pas avare!» (*Catalan. del Ross.*, 130). Aquí, de tota manera, hem de creure que va barrejar-s'hi la família de FARRO (veg. allí *afarrussar-se* i *aferrissar-se*) i potser també la de FARDA: encara que sota reserva, per no haver-ne obtingut confirmació,